

Myten om de hvide vinkelbygninger med de røde tegltage

Af Gunnar Solvang

Kulturlandskabet

Det danske landskab fremtræder næsten overalt som et kulturlandskab – der er kun ubetydelige arealer som henligger i egentlig naturtilstand. Størstedelen har gennem tiden undergået ændringer, og hele tiden har mennesket ved økologisk tilpasning, udnyttelse af naturressourcer og gennem bebyggelse af landet været medformer af kulturlandskabet.

Mange forskellige faktorer har gennem tiden forårsaget de større eller mindre landskabsmæssige ændringer, såvel på landsplan som for regionale områders vedkommende. Årsagerne har for det meste været af politisk og økonomisk art, men også forhold som naturkatastrofer har spillet en væsentlig rolle i bestemte egne. Endelig kan der peges på forhold, hvor grænsedragning – og tilstedeværelse af fremmed indflydelse over længere tid – har sat sig som mærkbare spor i det pågældende kulturlandskab.

De mest karakteristiske ændringer som har præget landet i nyere tid, er vel nok efterdønningerne fra den store udskiftning efter 1780'erne – de gamle landsbyers opløsning og udflytningen af gårdene, som mange steder fulgte. Siden hen kom opdyrkningen af heden og indvindingen af fjordland, og endelig fulgte så udstykningen af jorden fra godserne og præstegårdene. Det gav plads til tusinder af nye husmandsbrug ude omkring i landet; men udstykningerne medvirkede samtidig til, at der ofte opstod ret så markante ændringer i det bestående kulturlandskab, i de egne hvor »kolonier« af nye huse og brug skød op.

Udstykningen i Sønderjylland

Når det gælder udstykningen til husmandsbrug i Sønderjylland, kom der her-nede til at herske en række anderledes forhold, i modsætning til det øvrige

kongerige. Udstykningsarbejdet og oprettelsen af husmandsbrug – for det meste statshusmandsbrug efter 1919-loven – kom først i gang efter genforeningen.

Der forestod fra den danske stats side (Statens Jordlovsudvalg) i begyndelsen af 20'erne ret store opkøb af en række større og mindre landbrugsejendomme med udstykning for øje. Det drejede sig om ejendomme, der for de flestes vedkommende under »fremmedherredømmet« var gået over på tyske private hænder. Dertil kom det særlige forhold, at den danske stat ved genforeningen fik overdraget suveræniteten over de i landsdelen beliggende tidligere prøjsiske domænegårde – ialt 36 med et betydeligt jordtilliggende (1). De forholdsvis store ejendomme blev senere i løbet af nogle år udstykket til statshusmandsbrug og stamparcellerne solgt eller afhændet til andet brug.

Etableringen af »de prøjsiske domænelandskaber« var blevet til på baggrund af en tid med stærkt dalende befolkningstal i landsdelen. Herved blev det vanskeligt at opretholde de mindre landbrugsejendomme, og det menes, at der er blevet nedlagt ca. 7000 i den mellemliggende periode (1864–1920). Af medvirkende årsager var desuden afsætnings- og markedsforholdene indenfor det tyske rige, og endelig muliggjorde den gældende tyske landbrugslovgivning fri nedlæggelse og sammenlægning af landbrugsejendomme. Tendensen gik altså i retning af, at jorden samledes på færre hænder. Som et yderligere led i 'fortykningsen' af landsdelen kom så i årene 1896–1916 den tyske stats opkøb af domænegårdene – et samlet areal på 6.552 ha.

Med disse ejendoms køb fulgte, at der til domænegårdene – ofte syd fra – indvandrede tyske forpagtere, der medførte flere familier. På den måde blev der grundlagt mange små tyske kolonier ude omkring i sognene, hvor de kom til at lægge pres på den dansksindede befolkning.

Domæneudstykningsen efter genforeningen kom i stærkere grad end de mange enkeltudstykningsen – efter ældre udstykningslove – til at præge de forskellige egne. Det skyldtes, at der her var tale om store samlede udstykningsen – for det meste på én gang. På få år skete mange steder en række ændringer, hvad angår såvel de demografiske som landskabsmæssige forhold. Fridlev Skrubbeltrang har karakteriseret ændringerne således: »De hvide vinkel- eller enlænges huse med de røde tage fjøede sig smukt ind i det frodige landskab, og på én gang nationalt og socialt betonet var glæden over de husmandskolonier, der – som Bjærndrup – opstod, hvor fortidens herremænd havde nedlagt gamle landsbyer.« Citatet kan på en måde godt stå som noget fællesgyldigt for de oprettede statshusmandskolonier i 20'erne og begyndelsen af 30'erne, dog må den mere emotionelle del nok tages med noget forbehold. Derimod er der med »De hvide vinkel- eller enlænges huse«, og ikke mindst »de røde tage«, rørt ved netop noget af det centrale i den ensartede byggemåde, der så stærkt præger »kolonierne«.

Ser man på arkitekturen, på valg og anvendelse af bestemte byggematerialer, så ledes tanken uvægerligt i retning af, at vi her står overfor »det organiserede kulturlandskab«, hvis væsentlige karakteristika er udformet ved skrivebord og tegnebræt.

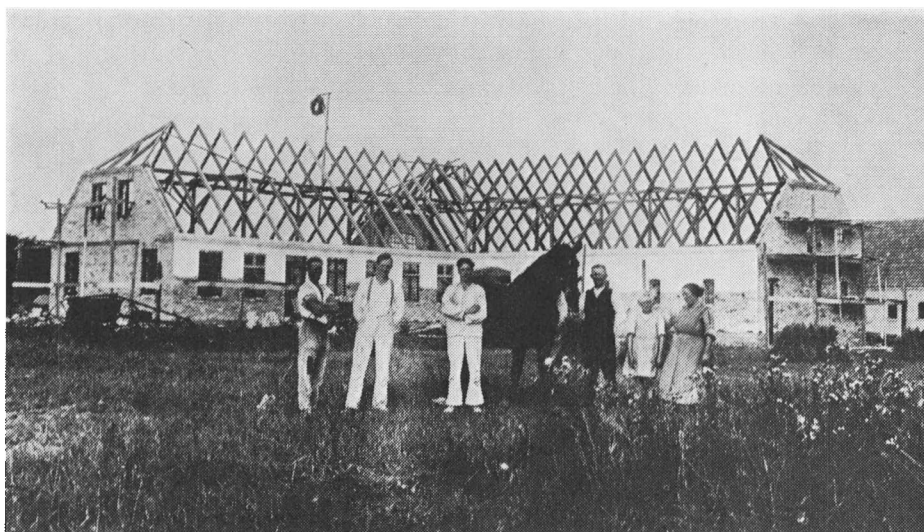
Jeg skal i det følgende søge at belyse nogle af de ovennævnte forhold omkring byggeriet i forbindelse med oprettelsen af statshusmandskolonien »Rønhave« på Als. Spørgsmålet er, i hvor høj grad man ved byggeriet i »kolonien« har søgt at imødekomme mere individuelle ønsker fra den enkelte husmands side – og i givet fald hvilke – såfremt det kunne lade sig realisere indenfor rammerne af de statslige retningsgivende linjer? Om det skulle være tilfældet, at man gennem den arkitektoniske udformning af bygningerne har søgt at tilstræbe noget »særligt dansk«? Eller om man gennem foreskrevet valg af visse byggematerialer – til fordel for andre – har formået at give udtryk for noget, der af eftertiden er blevet opfattet som værende et nationalt betonet islæt i byggeriet?

»Rønhave« - en domæneudstyknin

Ved udstykningen i 1925 af den tidligere prøjsiske domænegård »Rønhave« blev der på halvøen Arnkil oprettet 24 nye statshusmandsbrug, og året efter fulgte oprettelsen af endnu 3 nye brug – alle efter 1919-loven. I 1950 blev der i forbindelse med den sidste udstykning opført endnu 3 statshusmandsbrug. Ved udstykningen i foråret 1925 og 26 blev de enkelte parceller udbudt i nummerorden; var der flere end én ansøger til samme parcel, trak man lod.

En række lokale entreprenører, bygmestre og håndværkere var mødt op på selve udstykningsdagen i håb om at få overdraget arbejdet med sommerens kommende byggeri, der skulle være afsluttet inden oktober. Den enkelte husmand stod selv som bygherre og kunne gøre akkord med bygmester og håndværker. Derimod skulle tegninger og beskrivelse af de projekterede bygninger samt overslag over byggeriet godkendes forinden af den stedlige husmandsbrugskommission. Den endelige godkendelse af byggeriet påhvilede dog arkitekt Jep Fink, Åbenrå, der af staten var udpeget som tilsynsførende ved byggeriet; han var som sådan den ansvarlige overfor de statslige myndigheder.

Der forelå i forvejen udarbejdede retningsgivende linjer for byggeriet af husmandsbrug, herunder »Beskrivelse vedrørende opførelse af et husmandshus« fra arkitektens side, med bl. a. angivelse af hvilke materialer som var foreskrevet anvendt. Dertil kom, at man fra starten havde kalkuleret med, at der i en del af de nyopførte bygninger skulle indgå materialer fra nedrivningen af nogle af domænegårdens udlænger. »Rønhaves« mange spredtliggende bygninger – opført efter branden i 1864 – var ifølge planen ... »meget grimme, delvis usolide; desuden mangelfuldt vedligeholdet«. Da stamparcellen ved udstyknin-

Et af de nye statshusmandsbrug – med stuehus på 7 fag – efter rejsningen af tagets tømmerkonstruktion. Byggeriet blev opført af bygmester Villesen fra Høruphav. Der kom ikke, som planlagt af ejeren, bliktag på stald/ladebygningen, men rødt tegtag på hele bygningen. Foto fra 1925.

Et af de 4 statshusmandsbrug som blev opført af bygmester August Brügge, Kær. Billedet er fra omkring 1926 og viser husmandsfamilien foran deres nye hjem på Arnkilsøre.

gen var blevet reduceret med 109 ha, var der ikke længere brug for alle driftsbygningerne, og planen gik i korthed ud på at samle de bedste bygninger til et nogenlunde hele af hensyn til det praktiske arbejde i gårdens daglige drift. De resterende bygningsdele blev derfor udbudt i licitation til de nye husmænd og solgt for ca. 10.000 kr. samme dag, som udstykningen fandt sted. Der kom på den måde til at indgå en væsentlig del genanvendt bygningsmateriale – mursten, tagsten og tømmer – i 10 af de nyopførte statshusmandsbrug, et enkelt blev næsten udelukkende opført af genanvendte materialer.

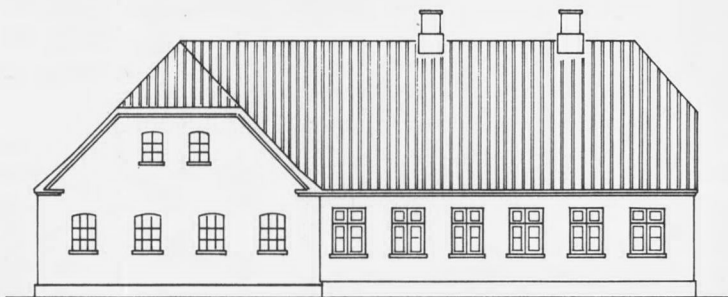
Bebyggelsen i statshusmandskolonien

Byggeriet kom i gang i løbet af foråret, og 9 forskellige bygmestre – hovedsagelig lokale – stod for opførelsen. En husmand, som tidligere havde været murer, opførte sit eget byggeri, med hjælp af sin kone, og havde kun fremmed hjælp til muring af de to skorstenspiber samt tømrerarbejdet. De fleste husmænd hjalp selv til ved byggeriet. Mange var tidligt flyttet ud på deres ny-erhvervede jordlod og levede her i nødtørftigt sammentømrede bræddeskure. Andre, som boede i nærheden, tog turen frem og tilbage hver dag. Der blev slidt i det fra tidlig morgen til sen aften med gravning og støbning af grund og ajlebeholder. Desuden var de fleste »tilplejer« ved byggeriet sommeren igennem, foruden at de skulle passe arbejdet med jorden. Eget udført arbejde i forbindelse med byggeriet blev fratrukket de samlede byggeomkostninger. Hvad der lå ud over byggelånets pålydende – 12.500 kr. i 1925 og 10.000 kr. i 1926 – måtte den enkelte selv udrede.

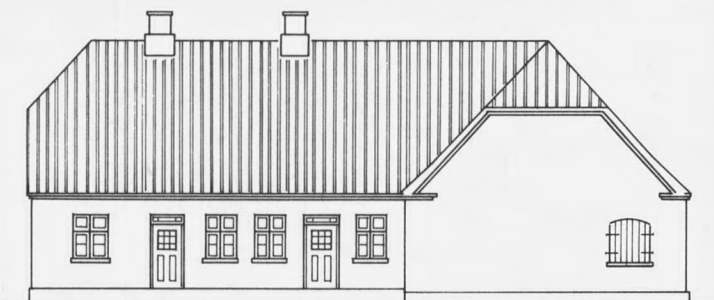
Af de 9 bygmestre, som opførte husene, kom især 2 lokale til at præge bebyggelsen i »kolonien« – H. P. Frost og August Brügge – begge fra Kær.

H. P. Frost opførte 9 vinkelbygninger, heraf to med delvist fritliggende stuehus, idet en lav bryggersbygning adskilte stuehus og stald/ladebygning. De øvrige bygninger var helt sammenbygget i vinkel. Bygmesteren havde udarbejdet en standardtegning, som i princip blev benyttet ved de forskellige bygninger, idet man blot spejlvendte bygningerne i forhold til tegningen, såfremt lysforhold og byggegrund ikke var passende. Efter samme tegning og princip blev yderligere 4 vinkelbygninger opført, men af 2 andre bygmestre.

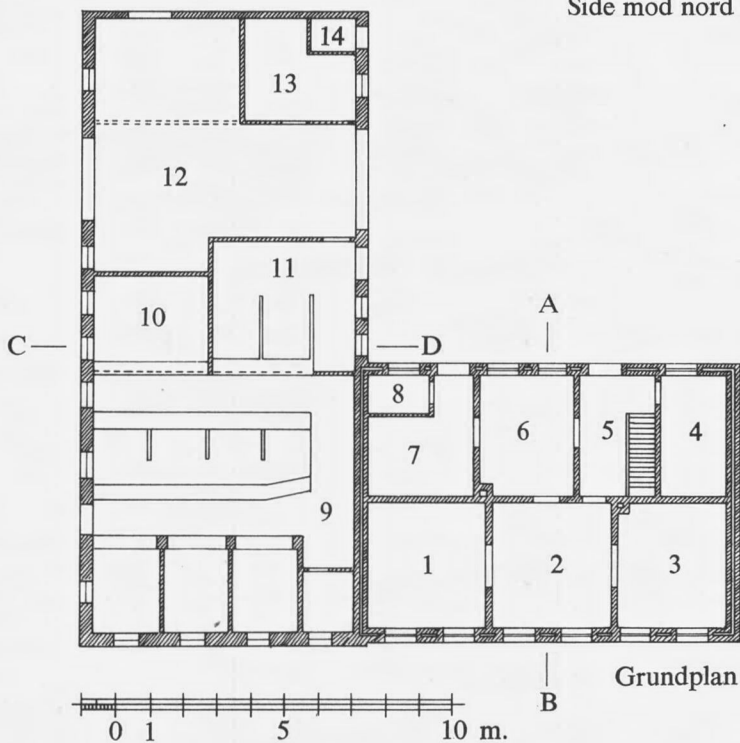
Af disse 13 husmandsbrug skilte to sig som før nævnt ud ved et delvist fritliggende stuehus; derudover var 4 opført af røde mursten, medens der til de øvrige var anvendt gule, som senere blev kalket hvide. Det samme gjaldt stald/ladebygningerne. Alle stuehusene – på nær tre – var på 5 fag, hvilket gav samme størrelse og grundplan på ca. 80 m², med en karakteristisk indgang til en lille forstue i gavlen samt bryggersdør på langsiden. I gavlen var der desuden 4 vinduer, 2 ved siden af døren og 2 til loftsetagen. De stuehuse, som skilte sig

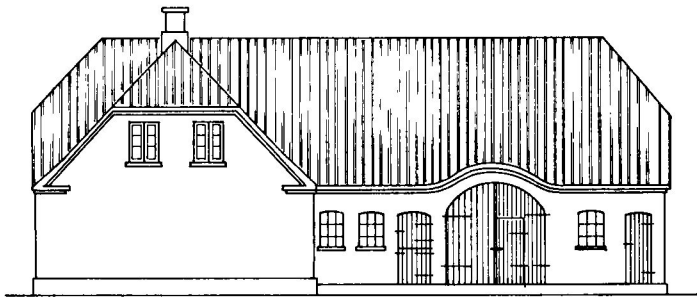

Side mod syd

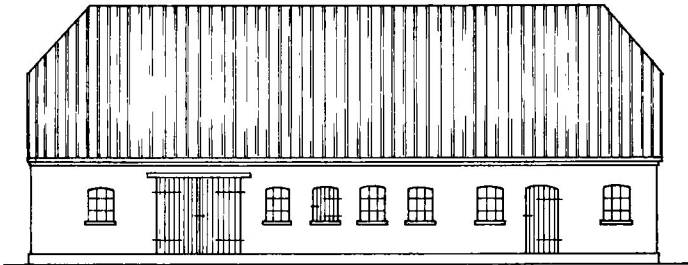

Side mod nord

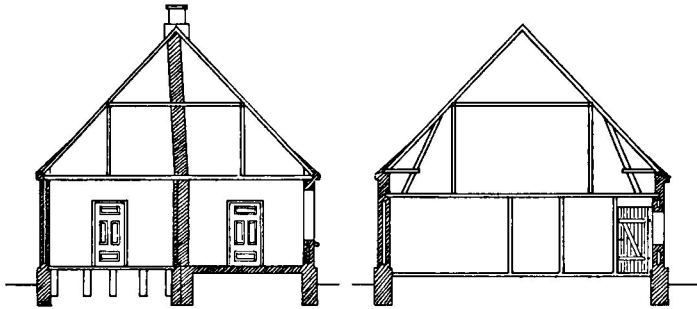

Side mod øst

Side mod vest

Snit A-B

Snit C-D

1. Sovekammer	5. Gang	9. Kostald	13. Brændselsrum
2. Dagligstue	6. Køkken	10. Roerum	14. WC
3. Spisestue	7. Bryggers	11. Hestestald	
4. Kammer	8. Spisekammer	12. Lade	

Standardtegnning til »Husmandshus på Rønhave«, som bygmester H. P. Frost, Kær, anvendte ved opførelse af statshusmandsbrug i kolonien i 1925–26.

ud med 6 fag, havde indgang til forstuen midt på langsiden samt bryggersindgang gennem staldbygningen; to havde kun gavlvinduer foroven.

Stald/ladebygningerne var stort set ens i størrelse, men kunne dog variere med et par m² samt fordeling og forskydning af vinduer, døre og portes placering. Stuehuset havde firkantede vinduer og døre, medens stald/ladebygningen havde halvrunde støbejernsvinduer og halvrunde porte og døre. På alle bygninger var der røde vingetegl-tagsten af hollandsk model – alle tage var halvvalmet.

De 4 husmandsbrug, som August Brügge opførte, var alle efter samme tegning, der var udarbejdet af bygmesteren i samarbejde med en af husmændene. Stuehuset var her på 6 fag, men ellers var det ydre arkitektoniske præg meget lig de bygninger, som Frost opførte. Man finder igen de karakteristiske indgange i gavlen og på langsiden, til forstue og bryggers. Gavlen har dog her ikke vinduer forned, men kun 2 til loftsetagen. Som en detalje må dog fremhæves en svag buelinje i murværket over de firkantede vinduer og døre – et træk som går igen i en del af stald/ladebygningens døre, porte og lemme.

Der var kun tale om få variationer i grundplanen – alt efter den enkeltes individuelle ønske – det gjaldt alle husmandsbrugene, som i øvrigt var opført af gule mursten og senere kalket hvid eller gul. Alle bygningerne havde desuden halvvalmet tag, der var belagt med røde tegl-tagsten.

De resterende 10 husmandsbrug fordelte sig på 5–6 bygmestre; heraf var de 9 opført som vinkelbygninger. Det sidste husmandsbrug – som var opført af »selvbyggeren« – var bygget som et trelænget anlæg omkring en gårdsplads, hvor stuehus, stald og lade hver især udgjorde fritliggende bygninger. Her havde man søgt og fået dispensation til at kunne bygge efter en tegning, som var udarbejdet af en bygningsarkitekt i samarbejde med husmanden.

Der var for de resterende husmandsbrugs vedkommende hovedsagelig tale om 6 fags stuehuse; 2 havde dog 5 fag, og 1 var på 7 fag, hvilket skyldtes husholdets størrelse ved indflytningen. De 5 bygninger var opført af røde mursten, de øvrige af gule, som sidenhen blev kalket hvide eller gule. Vi finder ligeledes her forholdsvis samme arkitektoniske udformning, hvad angår det ydre, dog med den forskel, at alle stuehusene har de to døre på den ene langside – et enkelt har endda en extra havedør på den modsatte side, hvor der normalt kun var vinduer, svarende til antallet af fag. Specielle træk ved vinduer og døre er blandede, og bygningernes grundplan afspejler, at man har fulgt den enkeltes individuelle ønsker ved indretningen. På et enkelt punkt brydes dog det vante mønster hvad tagformen angår; 2 af de 10 bygninger – de eneste i »kolonien« – havde helgavl i modsætning til de øvrige halvvalmede gavle – alle var dog beklædt med røde tegl-tagsten.

Luftfoto af statshusmandsbrug i kolonien opført 1925 af bygmester Jacobsen, Augustenborg. Byggeriet var meget lig Frost's tegning, men havde dog ekstra udgang til havensiden. Foto ca. 1958 (Sylvest Jensen).

Resultatet af de to somres byggeri på Arnkil var blevet en »koloni« med 27 statshusmandsbrug (foruden enkelte beboelseshuse), heraf 24 med stuehus og stald/lade sammenbygget i et vinkelanlæg, 2 med delvis sammenbygget længer, og 1 hvor alle tre bygninger lå frit. De 8 af bygningerne var opført af røde mursten og 19 af gule, hvoraf en væsentlig del stammede fra nedbrydningen på »Rønhave«. Stuehusenes størrelse var fordelt med 12 på 5 fag, andre 14 havde 6 fag, og 1 havde 7 fag.

Restriktioner ved byggeriet

Byggeriets udformning har som det fremgår i langt de fleste tilfælde givet plads for den enkeltes individuelle ønsker på en række områder: bygningernes størrelse og indbyrdes beliggenhed, placering af porte, døre og vinduer m. m. Det samme må siges om anvendelse af mursten, hvor den enkelte kunne vælge at bygge med røde eller gule sten. Staten havde oven i købet medvirket til en vis form for billiggørelse af byggematerialerne, når det gjaldt genanvendt sten og tømmer. Men hvordan lå det egentlig med tagbeklædningen? Det kan eksempelvis belyses ud fra husmandsbruget, hvis stuehus var på 7 fag: »Husstandens størrelse fik fra starten indflydelse på byggeriet, idet stuehuset

blev bygget større end de øvrige i »kolonien« . . . Driftsbygningerne var ligeledes fra starten bygget meget større end de øvrige, således var hele den vinkelrette længe på stuehuset 1 m bredere og bygget med (muret) trempelkonstruktion, så der altid var plads til halmen indendørs. Se meningen var jo, at der skulle have været blik på hele 'trempelen' og ladetaget, men det måtte vi ikke« – både stuehuset og stald/ladebygningen fik rødt teglstenstag.

Eksemplet viser, at ejeren godt kunne få medindflydelse på udformningen af bygningens grundplan, men anvendelse af (jern) blik som beklædning på ladens 'trempel' og tag gik altså ikke.

En husmand, som byggede i sommeren 1926, havde sammen med sin broder – der var tømrer – og H. P. Frost lavet en tegning, som man gerne ville have bygget efter. »Min broder havde tegnet laden med høj trempel og med blikbeklædning her og på taget, desuden lå stalden på tværs af bygningen, og der var gjort mere plads til dyrene – tegningen blev ikke godkendt.« I stedet anvendte man i princippet H. P. Frost's tegning fra året i forvejen, dog blev stuehuset gjort et fag større og fik 6 fag.

Eksemplet peger i samme retning som det første, en klar afvisning af anvendelse af bliktag og høj trempelkonstruktion beklædt med samme materiale. Man må formode, at tegningen ikke har været helt urealistisk, eftersom bygmesteren selv havde deltaget i udformningen, og han senere skulle stå for opførelsen af byggeriet.

Flere lignende eksempler fra »kolonien« kan tilføjes, men resultatet bliver det samme – hvor ønsket om bliktag har været fremført, blev det endelige resultat, at man fik røde tegl-tagsten på alle bygningerne.

»Det var meget upraktisk med tegltag på stald- og ladebygningen, da fugten og dampen fra køerne steg op gennem loftet og halmen ovenover. Når det var vådt og fugtigt, og det i strenge vintre satte ind med hård frost, faldt understrygningen ned, og det hele blev utæt.« Dertil kom, at tagkonstruktionen i det hele taget var for dårligt proportioneret. Tømmerdimensionen var for spinkel, og vægten fra det alt for tunge teglstenstag bevirkede senere, at presset på murene blev for stort. På grund af de uheldige konstruktionsforhold revnede murene mange steder ca. 1 m under taglinjen (det murede »trempelstykke«) og begyndte sidenhen at skride udad. Dette ville være undgået, hvis man bl. a. havde anvendt en lettere tagbeklædning.

Spørger man husmændene, som i sin tid stod med problemet, hvad grunden til den omtalte restriktion kan være, får man ikke noget egentligt svar. Der henvises kun til, at »Niels Frederiksen ville have røde tegltage på alle bygningerne«, og at arkitekt Fink – i forbindelse med godkendelsen af husmændenes forskellige tegninger til byggeriet – skulle have udtalt: »Man skæmmer ikke sin fædrene jord ved at bygge med bliktage!«

Nu kan det være svært at dokumentere rigtigheden af ovennævnte udtalelser, der alene hviler på husmændenes udsagn – skriftligt materiale findes ikke længere. Man må derfor i første omgang nøjes med at konstatere det faktum, at der virkelig blev tale om et byggeri udelukkende med tegltag – ikke så meget som en blikplade blev anvendt. Dernæst kan konstateres, at en del af husmændene, der var bevidst omkring problemet, har affundet sig med arkitektens direktiver; de har i hvert tilfælde ikke fremsat nogen form for klager, hverken overfor de statslige myndigheder, amtshusmandsbrugskommissionen eller gennem den lokale husmandsforening.

Det røde tegltag fremfor blik

Statshusmandskolonien ved »Rønhave« var imidlertid ikke den eneste, hvis byggeri domineredes af røde tegltage. Det kan derfor ikke udelukkes, at andre »kolonier« med lignende karakteristiske bebyggelser fra 20'erne også må have kendt til problemet. Retter vi søgelyset andetsteds hen i Sønderjylland, støder vi da også på lignende forhold – omend et par år senere – i et par avisartikler i »Modersmålet«, maj, juni 1929.

På statshusmandsforeningens generalforsamling i Haderslev Amt den 26. maj 1929 blev der bl. a. foreslået, at »... ingen husmand skulle underskrive bygningskontrakten inden et år efter at bygningen er fuldført.« Årsagen skyldtes, at der blandt husmændene var opstået »... utilfredshed med bygningsarkitektens dispositioner, og på grund af dårlige erfaringer mange havde haft med de nye bygninger. Der nævntes et eksempel fra Mandbjerg, hvor tegltaget allerede var gået til, således at hele avlen var blevet ødelagt af regnen, et andet sted var murværket revnet.« Den fremsatte anke gjaldt arkitektens ansvar overfor husmændene m. h. t. konstruktion, materialevalg samt arbejdets udførelse. Den pågældende ejer havde stræbt efter at bygge så godt som muligt og havde således selv skudt 6–800 kr. til af egne midler, for at materialet kunne blive kvalitetsmæssigt godt og bygningerne noget rummeligere. »Egentlig havde han ønsket at lægge pandeplader (blik) over udlængerne, og han ville for de samme penge som for et tegltag kunne have fået ca. 1 m trempel på bygningen og dermed meget bedre plads, men dette havde arkitekten modsat sig.« I en efterfølgende parentes bemærkes i artiklen »(Sikkert fordi man ved opførelsen af husmandsbrugene gerne videst muligt tager hensyn til dansk arbejde, en regel, der kan fraviges undtagelsesvis. Red.)«

Spørgsmålet på generalforsamlingen om hvor vidt husmændene kunne være mere fritstillet m. h. t. valg af materialer – i dette tilfælde pandeplader i stedet for tegltag – imødegås ved henvisning til anvendelsen af statens midler i forbindelse med beskæftigelsesproblemet i landsdelen. Hvor vidt der er tale om forfatterens egen mening eller den almindelige opfattelse blandt husmændene,

kan dog ikke fastslås med sikkerhed. Imidlertid fremfører forfatteren et par interessante bemærkninger som afslutning på artiklen: »... at pandeplader almindeligt anvendes, hvor folk selv må råde for, hvilke materialer de må bruge. For i almindelighed er jo nemlig smagen og det kønne udseende ikke det afgørende. Rødt må så ubetinget kaldes det smukkeste. Men hvad er praktisk, billigst og tillige godt, spørges der gerne – og så vælges der ofte engelske eller tyske pandeplader. Ser man ud over landskabet, ja så viser det sig, at sådan går det – desværre ikke just til det danske lands forskønnelse.«

Vi må nu konstatere, at det ikke blot var de »Rønhave-statshusmænd«, som ikke måtte bygge med bliktag, også andre af landsdelens husmænd måtte – i slutningen af 20'erne – tage dette efterretteligt. Skal vi nu tage forholdet som et ægte udslag af en prioritering af dansk arbejde kontra indkøb af tyske varer? Eller kan vi med en vis formodning – grænseegnen taget i betragtning – spørge, om der er tale om at tilstræbe noget nationalt i byggeriet? I så fald skulle det røde tegltag være et dansk islæt, og bliktaget tysk.

Dansk og tysk i byggeriet

Forholdet dansk og tysk i byggeriet har J. P. la Cour Dragsbo kort behandlet i en artikel om byggeri og bygmestre i Åbenrå. Han konkluderer her, at en bygnings ydre udformning – i perioden 1840–1914 – ikke har været ladet med synderligt nationalt indhold. »Udtrykket tysk om byggeriet før 1914 som helhed må derfor være opfundet efter 1920. Det er ikke mindst arkitekter som Fink og andre efter ham, der har brugt udtrykket som et ekstra argument i den almindelige reaktion mod århundredeskiftets stil.« De forskellige bygmestre har selv følt »... at de blot rettede sig efter tidens mode, og de anså den måske mere generel, end vi bagefter kan konstatere, at den var.«

Nu gælder ovenstående Åbenrå by, hvis udvikling arkitekten og bygmesteren Jep Fink kom til at præge stærkt, navnlig efter 1920. Forbillederne blev i vid udstrækning hentet nord fra. Det samme har været tilfældet, når det gælder forlæg til opførelse af statshusmandsbrugene, som Fink havde overopsynet med i landsdelen. De mange statshusmandsbrug, der blev opført i 1920'erne, ligger meget tæt op ad de tegninger, som blev lagt frem af Foreningen til bedre Byggeskik.

Ser vi på »Rønhave-husene«, må vi også erkende, at »Bedre Byggeskik« her slår kraftigt igennem. Men dertil må lægges det lokale præg, som den enkelte bygmester supplerede med. Et af de bedste lokale islæt er de halvrunde portpartier ved stald/ladebygningerne med murværket over porten, der i en bue bryder den ellers lige taglinje, og den særlige udformning taget herved får. Både Frost og andre bygmestre overførte nævnte træk sammen med en række

Et af de statshusmandsbrug som bygmester H. P. Frost opførte i 1926, hvor ejeren ikke fik lov til at bygge med bliktag og høj trempel. Senere tilføjede ejeren til stald/ladebygningen et maskinskur, hvis sider og tagbeklædning bestod af blikplader. Foto 1976 forf.

andre lokale islæt til byggeriet; derimod må bygningernes halvvalmede tagform nok henregnes til de mere regionale træk ved bebyggelsen eller statshusmandsbebyggelse generelt.

Om det samlede byggeri må konkluderes: at det ikke var mere dansk i sin arkitektoniske udformning, end at der på en række områder var givet rigelig plads for krydring med islæt af lokal byggeskik. Undtaget var dog tagbeklædningen, hvis ensartede præg blev en følge af arkitektens direktiver. Om Fink lagde et nationalt indhold i den bevidste distancering fra anvendelsen af bliktage, er svært at sige, men materialet kom ikke i anvendelse ved statshusmandsbyggeri i 1920'erne og begyndelsen af 30'erne.

Blik og bølgeasbest

Efterhånden som årene gik listede blikket sig alligevel ind i rækken af byggematerialer, der med tiden kom til at præge kulturlandskabet i »kolonierne«.

På »Rønhave« dukkede blikket op i begyndelsen af 30'erne som beklædning på skure og halvtage, som den enkelte husmand selv føjede til de bygninger, der for manges vedkommende hurtigt blev for trange. Fra 30'erne og op efter

Stald og ladebygning til et af statshusmandsbrugene opført i 1950. Bygningen fik høj trempel med blikbeklædning, medens man lagde grå bølgeasbest på taget. Foto 1976 forf.

knopskød så at sige alle husmandsbrug med blikbygninger, hvis udformning gik i vidt forskellige retninger – tilpasset den enkeltes ønske og behov.

I årene 1931–35 blev der på Als foretaget statshusmandsudstyknin af »Gammelgaard« og »Vertemine«. Opførelsen af de enkelte statshusmandsbrug kom her på sin vis til at betyde et direkte brud med det tidligere »centraldirigerede« byggeri – de af arkitekten foreskrevne vinkelformede bygninger med rødt tegltag. Enkelte husmænd gik i 1931 imod forskrifterne og fik tømrer- og bygmestre til at sætte høj trempel på stald og ladebygning med blikbeklædning på sider og tag – fra håndværkerside med den bemærkning: »Nu får vi så at se, om de får os til at pille det ned igen!«

Da de resterende lodder skulle bebygges efter 1932, blev den enkelte husmand imidlertid stillet frit. Han måtte nu delvis selv bestemme byggeriets udformning samt materialevalg. Resultatet blev endnu flere trempel-bygninger, men også i stor udstrækning en distancering fra det vinkelformede byggeri. Som helhed kom bebyggelsen i »kolonien« til at fremtræde meget nuanceret.

I 1950 blev de sidste 3 statshusmandsbrug udstykket fra »Rønhave«: Det gamle »Polakhus« blev ombygget til husmandsbrug, og 2 nye blev opført. Begge stald/ladebygninger fik her høj trempel beklædt med blikplader, medens der kom grå bølgeasbest på taget. Myten om »de hvide vinkel- eller enlænges huse med det røde tegltag«, der så smukt føjede sig ind i landskabet, var nu blevet afløst af et mere praktisk og rationelt sigte. Det samme gjaldt da også det før

omtalte Bjærndrup – »der opstod, hvor fortidens herremænd havde nedlagt gamle landsbyer«. Også her blev bebyggelsen allerede fra starten – i midten af 30'erne – præget af, at de enlængede husmandsbrug, med islæt af lokal byggeskik, blev forsynet med bliktag.

Sammenligner man med øvrige statshusmandskolonier i landsdelen, må vi sluttelig konstatere, at der i virkeligheden kun kan være tale om en periode på 10–12 år efter genforeningen, hvor de røde tegltage var ene dominerende i »kolonierne«. Kun denne korte periode kan derfor med rette have været årsag til eftertidens opfattelse om et nationalt islæt i bebyggelsen i de sønderjyske statshusmandskolonier – det samme må derfor også gælde for »Rønhave« vedkommende.

Noter:

1 Ved den ved Parisertraktaten af 5. juli 1920 skete overdragelse til Danmark af suveræniteten over de sønderjyske landsdele fra den 15. juni s. å., overgik ligeledes til den danske stat – i overensstemmelse med art. 256 i Versailles-Traktaten af 28. juni 1919 – de i landsdelen liggende, hidtil prøjsiske statsdomæner. Administrationen af de statslige domæner overgik senere til Landbrugsministeriet.

Utrykte kilder:

Eget materiale fra »Etnologisk undersøgelse« – statshusmandskolonien »Rønhave« – 1976 (arkiv. Museet på Sønderborg Slot).

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele, Åbenrå:

Statens Jordlovsudvalg – Tønder, domænesager vedr. »Rønhave« 1921–50.

Rigsarkivet Kbh.:

Landbrugsministeriet, sager vedr. sønderjyske domæner – »Rønhave« 1920–40.

Avisartikler:

»Modersmålet« d. 27.5.1929: Statshusmandsforeningens generalforsamling i Haderslev Amt.

»Modersmålet« d. 1.6.1929: Statshusmændene og opførelsen af deres bygninger.

Litteratur (i udvalg):

J. P. Trap: Den jordpolitiske udvikling i Nordslesvig efter 1920. Bd. X,¹ Haderslev Amt 5. udg., Kbh. 1965.

Fridlev Skrubbeltrang: Den danske husmand. Bd. II, Kbh. 1954.

Hans Ole Hansen: At bygge med eller mod landskabet. Tegl, årg. 78, nr. 2, 1975.

Thork. Claudi Westh: Nye sønderjyske landbohjem. Kulturelle forhold i Sønderjylland 1920–42. Haderslev 1943.

J. P. la Cour Dragsbo: Byggeri og bygmestre i Åbenrå 1840–1914. Sønderjyske årbøger 1974.

Sønderjyllands historie bd. 5 – perioden 1864–1920.

Summary

The myth of the white farmhouse-buildings with the red-tiled roofs

One of the most characteristic features to appear in the Danish rural landscape in recent times has been the transformation resulting from the distribution of lands which previously belonged to great estates or vicarages to smallholders, particularly since the passing of the 'state-smallholders act' of 1919.

In South Jutland, the redistribution of property first became effective after the reunion with Denmark in 1920 and it followed a pattern which differed from that which applied in the rest of Denmark. Larger tracts of land were allotted to individual holders. The Danish state financed the purchase of private properties on behalf of the newly-established National Property Foundation, including properties from 36 previously German-owned manors (German state farms), which reverted to Danish ownership with the reunion.

New colonies of smallholdings appeared: »the white houses with the red-tiled roofs« became a prominent feature of the landscape within a few years.

The nationally-subsidised smallholder-colony »Rønhave« on the island of Als is one example of a large-scale redistribution which led to the establishment of 27 smallholdings from 1925–26 and later, in 1950, 3. The houses were built by local craftsmen, in accordance with plans approved by the architect appointed by the national government. Many smallholders themselves assisted with the building work. By and large, there were few variations with regard to the layout of the houses – according to the wishes of the individual owner. Several smallholders had originally planned high-roofed outbuildings – »trepels« – with English or German corrugated iron roofs, but these were not, however, approved by the authorities: red-tiled roofs became the norm. The smallholders in the »Rønhave« area – and in the rest of the country – were not permitted to use corrugated iron.

Both the material (corrugated iron) and the method of construction associated with it were well-known in the area long before 1920 and the deliberate rejection of the technique, together with the insistence on the use of red-tiled roofs, raises the question: is this obvious preference for a particular technical and architectural form an expression of a national characteristic?

If this is the case, the corrugated iron roof should be a particularly German phenomenon, whilst the red-tiled roof should be particularly Danish.

The inspiration for the architectural forms applied in South Jutland after 1920 came largely from the North; this was particularly true of the urban architecture, but it also applied to the new smallholdings. The sketches of the new buildings in »Rønhave« bear very close resemblance to the drawings presented by the Society for better building methods (Foreningen til bedre Byggeskik).

The architecture was more Danish than German – with obvious local influences, although there were no particular attempts towards the establishment of a 'national' form.

Under the new distribution of land to smallholders on Als in 1931 (–1935), a few smallholders chose a high-roofed »trepel« with a corrugated iron roofing. Many of them also abandoned the angular (multi-winged) pattern during the years that followed. If one compares the forms assumed by the various different colonies or groups in the appropriate period – 10–12 years after 1920 – it was only within this short span of time that the red-tiled roofs dominated. This brief period is, therefore, – alone – responsible for the possible impressions formed in later times, that the red roofs were an expression of a kind of national consciousness in architectural terms – and this is also true of »Rønhave«.